

XVI. ASRIN İLK YARISINDA KIZILDENİZ SAHİLLERİN'DE OSMANLILAR

Cengiz Orhonlu

1517 yılında Mısırı Memlûklerden alan Osmanlılar, Mısır'ın Kızıldeniz sahillerine isabet eden topraklara da hâkim oldular. Güney'de ise Nubya bölgesi ile komşu oldular. Nubya ile Mısır arasındaki hududu, Osmanlıların güneydeki sınırı olarak kabul etmek icab eder. Bazı coğrafya kitaplarında¹ bu hududun, Asva'nın 5 mil ötesindeki Kasr köyünden başladığı kayıtlıdır. Ridaniye muharebesini takiben, gönderilen kuvvetler, güneyi kontrol altına almış, Said, Dimyat ve diğer yerlerin serdarları itaatlerini arzemişlerdi². Mısır'ın fethi ile karadan Nubya, Habeşistan ve Zengibar gibi ülkelerle, denizden ise Aden ve Hindistan ile doğrudan doğruya temasa geçildi³.

Mısır'ın güneyinde, bugünkü Sudan'a tekabül eden Nubya, müs takil şeyhlikler halinde idi. XVI. asır başlarında kurulan Func sultanlığı, bu şeyhliklerin büyük bir kısmını idaresi altında, bir nevi konfederasyon şeklinde birleştirmeye muvaffak oldu. Bu devlet Dongola'dan Nil nehri vadisine, Kordofan'dan Habeşistan hududuna kadar olan toprakları kontrol ediyordu⁴. Nubya sahillerinde bulunan Sevakin (Suakin) limanının Osmanlı hâkimiyetine

¹ İbrahim Hamdi Bartini, *Atlas*, Es'ed Efendi ktb. nu. 2044, yp. 46 b. bu eser üzerinde yaptığımız bir inceleme ilerde yayınlanacaktır. Eser ve yazarı hakkında şimdilik bk. Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İst. 1343, III, 517; Talât Mümtaz Yaman, *Cihannüma'nın ilâveli bir nüshası, Ölkü Mecmuası* (1940), nu. 85, s. 41-48, nu. 86-87.

² Sadeddin, *Tacü't-tevârih*, İst. 1279, II, 372.

³ Sadeddin, *aynı eser*, II, 370; *Rüstem Paşa tarihi*, Üniversite kütüp. T. Y., nu. 2488, yp. 178 b.

⁴ J. S. Trimingham *Islam in Ethiopia*, London 1952, 10 3.

ne zaman geçtiği katı olarak belli değildir⁵. Osmanlı kaynakları bu hususta fazla bir şey kaydetmiyor.

i. Kızıldeniz ticaret yolu

Doğu ticaretinin en mühim yolu Kızıldeniz'den geçiyordu. Bu ticaret, Malaka boğazından, Malabar sahili limanlarından başlayarak Hindistan'a oradan Basra körfezine ve Irak'daki Dicle, Fırat nehirleri ve kervanlar vasıtasıyla Suriye limanlarına gelmekte idi. Diğer yol ise, Kızıldeniz yolu ile Süveyş, oradan da İskenderiye'ye gitmekte idi. İskenderiye ile İskenderun arasındaki Akdeniz limanları bu ticaretin vardıgı en mühim mahreçlerdi⁶. Sahiplerine büyük menfaatler sağlayan bu ticaretin en mühim maddelerini şeker, hurma, fildişi, kıymetli taşlar, sinâmeki, turunçgiller, pamuk, maddenler, çeşitli boya, uzun elyaflı yün, ve baharat teşkil ediyordu⁷. Bu maddeler arasına esir ticaretini de ilâve edebiliriz⁸. Esir ticareti, özellikle, Sudan ve Habeşistan'a mahsus olup, bu ticareti yapanlar tarafından esirler, Hindistan, Mısır ve Arabistan istikametlerine sevkedilmekteydi. Bu ticaretle ilgili limanlar şunlardı: Sevakin, Badı, Dahlak, Zeyla, Beylul, Barbara, Magdişu, Merka, Bezava, Mombasa ve Zengibar⁹. Altın ticareti eskidenberi Habe-

⁵ Önceleri burada Osmanlılara tâbi bir şahıs bey olarak hükümet sürmüştür (Léon L'Africain, *Description de l'Afrique*, Paris 1953, II, 484); J. F. E. Bloss, (*The History of Suakin, Sudan Notes and Records*, XIX (1936), 187), Osmanlıların 1516'da Sinan Paşa emrinde bir kuvvet göndererek Sevakin, Musavva ve Cidde'yi zabt ettiklerini kaydediyor. Osmanlı kaynaklarında Sevakin'in zabtı hakkında bir kayıt olmadığı gibi Musavva'nın zabtı da çok sonra vuku bulmuştur. Francisco Alvarez, 1520'de Habeşistan'a vardığı zaman, Sevakin'in türklere elinde olduğunu kaydediyor (aynı eser, göst. yer). A. Paul (*A History of the Beja Tribes of the Sudan*, Cambridge University Press 1954, s. 77), Sevakin'in 1520'de işgal edildiğini kaydediyor. Ayrıca bk. s. 12 not 41.

⁶ Buckingham, *Red Sea in the sixteen century*, *Journal of the Egyptian and Oriental Society*, University of Manchester, 25 (1947-53), s. 29.

⁷ *The Itinerary of Ludovica di Varthema of Bologna from 1502 to 1508*, London 1928, 19; W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age*, Leipzig 1933, II, 443.

⁸ Heyd, aynı eser, II, 432.

⁹ Esir ticareti için bk. EHE, s. 372-383; Spencer Trimmingham, aynı eser, 61-32; Bunlardan özellikle Zeyla ve Beylul limanları Habeşistan'ın iç taraflarından esir tacirleri vasıtasıyla sevk edilen esirlerin, hadım edilerek etrafa gönderildikleri en mühim merkezlerdendi (Ebu Bekir Behram Dımışki, *Tercüme-i atlas-ı kebir*, Köprülü kütüp. II, nu. 1178, yp. 94 a; *The itinerary of Ludovica di Varthema*, 36-37).

şistan ve Sudan ticaretinde önemli bir yer işgal ediyordu¹⁰. İhrac edilen altının önemli bir kısmı Mısır'a gidiyordu¹¹. İsmi geçen ülkeler dağlık oldukları için madencilik iktisadî hayatta büyük bir yer işgal ederdi. Bu maddelerden başka Yemen'den İran ve Hindistan istikametlerine sevk edilen bez ve kumaş imâlinde kullanılan boyayı ilâve etmeliyiz. Bu madde geniş çapta olmak üzere, Aden limanından ihraç ediliyordu. Buna mukabil Hindistan'dan pamuklu ve ipekli dokumalarda Osmanlı ülkeleri, Mısır, Arabistan ve Suriye'ye gönderilmek üzere gemilere yükleniyordu¹². Bugünkü Sudan'a tekabül eden Nubya'daki kumaş ve silâh imâlatı da zikredilmelidir. Nubya'daki bir kısım halk Mısır ile kumaş ve silâh ticareti yapıyordu¹³.

Hindistan'da bulunan Guceret ve Kambay gibi hükümetler doğrudan doğruya, Kızıl denizdeki Moha, Cidde, Kuseyr limanlarına sevkியatta bulunuyorlardı. Bu sevkiyat Kızıl deniz'in sularına göre inşa edilmiş olan hususî gemilerle yapıyordu¹⁴.

Kızıldeniz'deki ticaret şu istikametlerde cereyan etmekte idi: Nil nehri vasıtasıyla Kene (Kine, Qena)¹⁵ye getirilen emtia ve hacı kafileleri, oradan kervanlarla 3-4 gün içinde çölü katederek Kızıldeniz sahilinde bulunan Kuseyr limanına nakledilirdi. Oradan da gemilerle Yenbu ve Cidde limanlarına çıkarılırdı¹⁶. Diğer bir

¹⁰ EHE, 224-227; en önemli altın ihraç merkezlerinden özellikle Arkiko ve Zeyla zikredilmelidir. Arkiko'daki altın damarları Osmanlılar zamanında battal olmuştu (*The Itinerary of Ludovica di Varthema*, 33; Ebu Bekir Behram Dımışki, aynı eser, yp. 63).

¹¹ Mısır sonraki devirlerde de altın'ın ihraç edildiği bir yerdi (bunun için bk. John Babbiste Tavernier, *A new relation of the inner parts of the Grand Seigneur's Seraglio*, translated by J. P., London 1677, 14).

¹² *The Itinerary of Ludovica di Varthema*, 38, 79.

¹³ Jean Léon L'Africain, *Description de l'Afrique*, Paris 1953, II, 483-484.

¹⁴ Radha Kumud Mookerji, *Indian Shipping*, Calcutta 1957, 165.

¹⁵ Burası tüccarlar için bir zahire deposu idi. Bu bakımdan Kene, Mekke, Medine, Habeşistan, Yemen ve Aden'in iskelesi idi (bk. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İst. 1938, c. IX, 815).

¹⁶ Mekke ve Medine bu şekilde Mısır'dan işe ettiriliyordu (Jean Léon Africain, aynı eser, II, 535; Evliya Çelebi, aynı eser, IX, 776; İbrahim Hamdi Bartın, aynı eser, 27 b). Mekke'nin buğday ihtiyacı 3000 erdeb, Medine'ninki ise 2000 erdeb idi (Kâtib Çelebi, *Cihannuma*, İst. 1145, 515).

istikamette Süveyş - Cidde arasında olan idi. Hindistan ve diğer cihetlerden gelmiş olan metâlar buradaki tacirler vasıtasıyla Süveyş veya Tur limanlarına nakledilirdi. Buradan da kervanlarla İskenderiye'ye gönderilerek Akdeniz'e ulaştırılırdı¹⁷. Habeşistan ile olan münasebet Sevakin limanı vasıtasıyla temin ediliyordu. Cidde ile Sevakin arasında dâimi olarak deniz nakliyatı vardı. Sevakin'e gelen tacirler, orada büyük deve kervanları ile güneydeki Danakil bölgesine inerlerdi¹⁸.

Bu denizde nakliyat, şartlarına uygun gemilerle yapılmaya elverişli idi. Burada nakliyat, bu denize mahsus olan Celbe (Celebe) ve Zaim isimlerini taşıyan gemilerle yapılmakta idi. Hareket kabiliyeti fazla olan bu gemilerden küçüğü Zaim, büyüğü ise Celbe¹⁹ adını taşırdı. Zaim ve Celbe çift direkli, yelkenli ve dümenli idiler; bunun sebebi bu denizde pek lüzumlu olan hareket kabiliyetini artırmak içindi. Zaim ve Celbelerle gündüz seyredilir geceleri herhangi bir limanda kalırdı²⁰. Baş taraflarında denizde çarpma ihtimali çok olan mercan kayalarını gözlemek için birer uzun ağaç vardı²¹. Kızıl Deniz'de, Celbe ve Zaim lerin dışında, firkate, kalyon gibi Akdeniz tipi gemilerde kullanılmakta idi.

Suriye ve Mısır'ı zabtettikten sonra, Hindistan'dan ve diğer istikametlerden gelen Doğu ticaretinin önemini ve sağladığı menfaatleri takdir eden Osmanlılar, bu ticareti canlandırmağa karar vererek, altın ve baharat ticaretini organize etmeğe başladılar. Bunun için yapılması lâzım gelen önemli hareket, Kızıl Deniz'i kon-

¹⁷ Jean Thénau, *Le Voyage D'autremer*, Paris 1884, 57, 68.

¹⁸ 1522 - 1525 yılları arasında seyahat etmiş olan David Reubeni üç bin deveden fazla olan bir tüccar kervanile bu mesafeyi katetmişti. Dönüşte başka bir kervanla Nil nehrine ulaşmış, bu nehir üzerinden gemi ile Mısır'a vasil olmuştu (*Jewish Travellers*, nşr. Elkan Nathan Adler, London 1930, 252, 258). Habeşistan Sudan ticareti için Evliya Çelebi (*aynı eser*, IX, 890 - 892)'de mühim kayıtlar vardır.

¹⁹ Omurgaları üzerine hasır sık ördükten sonra, zift, katran ve balık yağına kaynatıp geminin iç ve dışı sıvanır. Soğuduktan sonra sert ve dayanıklı bir satih elde edilir, yelkenleri de hasırdan yapılmaktadır; Bu yapıım esasında hiç çivi kullanılmazdı (Âli *Mevâ'idü'n-nefâis fi kavâid'l-mecâlis*, İst. 1958, 235; Evliya Çelebi, *aynı eser*, IX, 803).

²⁰ Bu gemiler hakkında biraz daha mülûmat elde etmek için bk. Jean Thénau *Voyage D'autremer* 80.

²¹ Evliya Çelebi, *aynı eser*, IX, 803.

trol altına aldıktan sonra Hindistan ile Akdeniz arasında emniyeti temin etmekte²². Onların en büyük rakipleri, Doğu ticaretinin monopolunun ellerinde olduğu iddiasında bulunan ve çok kuvvetli filolara sahip olan Portekizlilerdi. Hind denizinin hâkimi bulunan Portekizliler²³, Basra körfezinde olduğu kadar, Kızıldeniz'de de rahatça dolaşıyorlardı. 1515 yıllarında kendilerinin Hindistan'daki hâkimiyetlerini sona erdirmek gayesiyle gelen Selman Reis ile Hüseyin Bey idaresindeki Memlûk donanmasını mağlûb etmeleri, onlara Kızıl deniz'de bu imkânı sağlamış bulunuyordu²⁴. Mısır'ın fethinden sonra, I. Selim'in, Süveyş'de bir filo inşasını emrettiği, bu filonun Portekizlilere karşı olduğu çağdaş batı kaynaklarında kayıtlı olduğu halde, Osmanlı kaynakları bu hususta bir şey söylememektedirler. Marino Sanuto²⁵, bu filonun Hindistan'a sefer edeceğini, I. Selim'in vefatının buna engel olduğunu kaydetmektedir. Osmanlılar Memlûk hâkimiyetinde olan Hicaz ve Yemen sahillerini de idarelerine almışlardı. Aynı zamanda Memlûklerden tevarus ettikleri donanmaya'da çeki düzen verdiler. Kızıldeniz'in kontrolünü elde edebilmek için bu gemiler, onlara, teşkil edecekleri filolar için bir nüve olacaktı.

ii. Kızıldenizde Portekiz faaliyeti

Portekizlilere karşı Hindistana gönderilmiş olan Memlûk donanması başında olan, Selman Reis ve Hüseyin bey 1515 de rakipleri tarafından mağlûb edilmişlerdi. Dönüşde Aden'i muhasara (1516) ettilerse de almağa muvaffak olamıyarak Cidde limanına döndüler²⁶. Mısır'ın Osmanlılar tarafından feth edildiği haberi geldiği zaman, Selman Reis bu seferden henüz dönmüş, yanında

²² F. Braudel, *Le Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II*, Paris 1949, 514-515.

²³ Albuquerque 1513 de Kızıl-deniz'e bir üs tesis etmek için geldi. Fakat bu sefer büyük bir başarısızlıkla sona erdi (David Ayalon, *Gun powder and Fire arms in the Memluk Kingdom*, London 1953, 79-81; George William Frederick Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511-1574*, Urbana, Illinois 1942, 88).

²⁴ G. W. F. Stripling, *Aynı eser*, 88.

²⁵ *Aynı eser*, göst. yer; Longworth Dames, *The Portuguese and Turks in the sixteen century*, JRAS 1921, January, part 1, s. 13.

²⁶ İbn Mehreme, *Tarih-i Sıgr-ı Aden*, edited by Oscar Löfgren, Uppsala 1938, c. I, s. 21, 23.

bir kaç gemi alıkoyarak, geri kalanlarını Süveyş'e göndermişti²⁷. Anadolu'lu bir türk olan Selman Reis, tabii olarak, Osmanlı hizmetine girdi. Bu sırada Lopo Soares idaresinde 37 gemiden mürekkep bir Portekiz donanması, 1517 de Kızıldeniz'e girerek Cidde limanına kadar geldi. Fakat, yaz aylarında bu deniz'de böyle bir sefer edilemeyeceğini öğrendi²⁸. Hiç bir şey yapmadan geri dönmek Portekizlilerin şöhretini lekeledi²⁹. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinde³⁰ bulunan mısraların bu seferle ilgili olması lâzımdır. Lopo Soares, dönüşte Habeşistan'ın en önemli limanlarından Zeyla'yı zapt ve tahribetti³¹. 1520 de Diego Lopes de Sequeira idaresinde 24 gemiden ibaret diğer bir Portekiz filosu Kızıldeniz'e girdi. Fakat, Aden ile Babü'l-Mendeb arasında amiral gemisi kazaya uğradı. Filo Cidde'ye gitmeğe, rüzgârların müsaid olmaması yüzünden muvaffak olamadı. Musavva'ya gelerek, Habeşistan'a gönderilen Portekiz elçisini ve maiyetini karaya çıkardı ve Kızıl deniz'den sür'atle uzaklaştı³².

iii. Osmanlılar devrinde Kızıldeniz Hindistan ticareti

Portekizlilerin baharat ticaretinin önemli güzergâhlarından olan Kızıldeniz'e nüfuz etmeye çalışmaları, Ümid burnunun keşfinden sonra Doğu ticaretini tamamen ellerine geçirmiş oldukları hak-

²⁷ R. S. Whiteway, *The Rise of the Portuguese power in India, 1497-1550*, Westminster 1899, 183; David Ayalon, *aynı eser*, 32.

²⁸ R. S. Whiteway, *aynı eser*, 184-185.

²⁹ Longworth Dames, *aynı eser*, 13.

³⁰ Ancak gemi adedi otuz barça, beş kadirga olarak verilmektedir (neşredenler Fevzi Kurdoğlu-Haydar Alpogut, İst. 1935, 36).

Ta kim otuz barça bir kezden iy yâr
Geldi kondu Cidde'ye ol aşikâr
Beş kadirga dahi bile vârdı
Anların ikdamı bize ârdı
Kasd olunsa nola bir kez kim anın
Savurayduk külini gökden yana
İmdi geldi Cidde'ye anlar ayan
Nâs içinde söylenüyor her zaman

³¹ Longworth Dames, *aynı eser*, 18.

³² R. S. Whiteway, *aynı eser*, 190-191; 1523 de Musavva'da bulunan Portekiz elçisini getirmek için Kızıldeniz'e bir sefer daha yapıldı (Longworth Dames, *aynı eser*, 18).

kindaki iddianın doğru olmadığını göstermektedir³³. Esasen bu iddia son zamanlarda değişmeğe başlamıştır. Portekizlilerin Kızıldeniz'de ticaret merkezleri kurma teşebbüsü birazdan belirtileceği gibi Osmanlıların karşı koyması ve mukabele etmeleri ile akamete uğradı³⁴.

Bu yol ile baharat ticaretinin devam ettiğine dair elimizde kıymetli kayıtlar vardır. 931 (1524) tarihli Mısır kanun-nâmesinde³⁵, baharat ticaretinin devam ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu kanun-nâmede bulunan kayıtlara göre, Tur iskelesine gelen baharat, Bahar emini vasıtasıyla nâzır-ı emvâl ve Şehreminine teslim edilerek muhafaza edilmektedir³⁶. Buradan'da talep edilen istikametlere sevkedilmekte idi. Baharat Cidde'den kervanlarla Suriye'ye nakledilirdi. 1548 (955) tarihli Şam vilâyeti kanununda³⁷ görüldüğü üzere, Cidde'den Mekke'ye nakledilen baharat ve diğer emtia, buradan kervanlarla Şama nakledilirdi. Baharat ve ekseriya Avrupalı tüccara satılırdı. Elimizde bulunan ve yukarıdaki kanun-nâme ile aynı tarihi ihtiva eden bir vesika bu hususta bize daha başka bilgilerde vermektedir³⁸. Bu vesikada Kızıldeniz'deki limanlar hakkında bulunan kayıtlardan, deniz yolu vasıtasıyla Hindistan ile yapılan ticaretin Portekizlilere rağmen devam ettiğini öğrenmekteyiz. Buna göre Kızıldeniz'de bulunan

³³ Doğu ticareti üzerinde yapılmış ve yeni malzemelere dayanan şu araştırmalara bk. Halil İnalcık, *Bursa and the Commerce of the Levant, Journal of Economic and Social History of the Orient*, vol. III, part 2, (1930)139; Frederic C. Lane, *The Mediterranean Spice Trade, Further evidence of its revival in the sixteenth century*, *American Historical Review* XLV (1940), 581-590.

³⁴ J. F. E. Bloss, *The History of Suakin, Sudan Notes and Records*, XIX (1936), 288.

³⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hakiki ve mali esasları*, I. Kanunlar, İst. 1943, 370.

³⁶ «Bir suretin emin-i behar olub tâcirden rusûm-ı mîri zabt eyleye ve sonra muhasebe verdiklerinde emin olan Tur'dan gelen mahzume ile tatbik eyleye hilâfî zâhirolursa nâzır-ı emvâl ve emin beylerbeyi marifetiyle der-i devlete arz ideler ki istihkakına göre siyaset oluna» (Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser*, 370).

³⁷ Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser*, s. 221-222.

³⁸ TSMA, N. E. 6455; Bu vesika Fevzi Kurdoğlu tarafından yayınlanmıştır: *Selman Reis Lâghası, Deniz memuatı*, sene 47 (1934), nu. 336, s. 67-73.

en işlek limanlar Yenbu³⁹, Cidde⁴⁰, Sevakin,⁴¹ Tur, Süveys⁴² idi. Moha'yı da bunlara⁴³ ilâve edelim.

Kızıldeniz-Hindistan ticareti eski bir geleneğe dayanmaktadır. J. Narayan Sarkar⁴⁴ bu ticaret yolunun gelişmesini Osmanlı türklerinin Irak'ı fethederek Basra körfezine inmelerine bağlıyor. Ona göre Hind ticaret ve gemiciliğinin Kızıldeniz istikametine yönelmek mecburiyetinde kalması, Osmanlı türklerinin ticaret serbestisi ve emniyeti sağlayamamalarından ileri geliyordu. Bu iddianın hiç bir esasa dayanmadığı meydandadır. Zira Kızıldeniz-

³⁹ Diğer limanlar derecesinde olmamakla beraber, XVII. asırda canlı bir ticaret hayatına sahipti. Evliya Çelebi (IX, 803), yılda beşyüz adet büyük küçük gemi geldiğini kaydediyor.

⁴⁰ Cidde'ye Habeşistan, Aden ve Hindistan'dan olmak üzere her yıl 8 gemi geldiğini, bunlardan altı tane tüccar gemisi olup ikisinin Hindistana aid olduğunu bildiren Kâtib Çelebi (*Cihannama*, 519), Mısır'dan her yıl 88 kalyon geldiğini kaydediyor. Evliya Çelebi (IX, 755), bu limana gelen gemi adedini, celbe, polta, karaka (caraeca, TNT, 147-148) ve galyon (galion, TNT, 238-241) olmak üzere bin olarak mubalağalı bir şekilde ifade ediyor. İskele hasılatı olarak tahsil edilen gümrüğün yarısı, Cidde beyleri tarafından, diğer yarısı da Şerif tarafından alınmakta idi (Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, İst. 1275, II, 105).

⁴¹ 1525 sıralarında bu iskelenin gümrük hasılatından, burada görevli bir memur ve bu limanın fiilen idare altında olmamasından dolayı hiç bir şey alınmamakta idi. Buranın gümrüğünü yerli beyler tahsil ederlerdi. Eger Cidde'den içinde 50 tüfekli asker bulunan gemi gönderilirse, hasılat tahsil etmek mümkün olurdu (TSMA, nu. 6455; SRL, 72). Sevakin'e yakın adalarda çıkarılan inci etrafa satılırdı. İnci yatakları Dahlak adası civarı idi (*aynı yer*). Cidde ve Sevakin iskelelerinin 1527/28 yıllarına ait hasılatı 4,333,104 akça idi (Ömer Lütfi Barkan, 933/934 (1527/28) *Mâli gûluna ait bülçe örneği*, *İktisad Fakültesi Mecmuası*, XV (1858-1854), 291).

⁴² Bu liman Mısır valisinin bir ağası tarafından idare edilmekte idi. Burada, Osmanlıların Kızıldeniz'de sahip oldukları yegâne tersane vardı. Bu tersanenin Osmanlılardan evvel de bulunduğu muhakkaktır (İbrahim Hamdi Bartini, *aynı eser*, 37 b). Bu tersane için ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı*, Ankara 1943, s. 400-403.

⁴³ Moha limanının ticari hayatı hakkında elimizde üç vesika vardır. Birincisi 13 Receb 901 tarihli olup, gümrük-emini Hüseyin'in gelen gemilerin eşyasından alınan gümrük hasılatı hakkında yazmış olup Yemen valisi Hasan Paşa'nın pençe ve mühürünü ihtiva eden vesikadır (TSMA, N. E. 3949). İkinci vesika, 900 Muharrem ayı gürresinden Şaban ayı sonuna kadar yapılan masrafları göstermektedir (N. D. 5301). Sonuncu vesika ise Hüseyin Ağa'nın tuttuğu Moha limanı hasılatından yapılan sarfiyata aittir (N. D. 3258). Moha için ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *aynı eser*, 384.

⁴⁴ *Indian merchant ships and their skippers in the Red sea Ports, 1611*, *Journal of Indian History*, 27 (1949), s. 103 v. d.

Hindistan ticaretinin yanısıra, Hindistan-Basra ticaretinin devam ettiğini, aynı zamanda Osmanlıların ticari emniyeti sağlamak hususunda hiç bir fedakarlıktan kaçınmadıklarını biliyoruz. Hindistan'da Kızıldeniz yolu ile ticaret yapan şehirler batı kıyısında bulunan Dabhol ve Chaul idi. Bu yoldan başka İran vasıtasıyla de Hind emtiası Akdeniz'e intikal ettiriliyordu. Hindistan'ın Kızıldeniz'e İran yolu ile ihracat yapan limanı Bassein idi. Büyük bir kereste istihsal bölgesinde bulunan Bassein'den gemilere yüklenen kerestelerin Cidde'ye nakledildiğini söyleyen R. Kumud Mookerji^{44a} bu kerestelerin Osmanlılar tarafından gemi inşasında kullanıldığını, bu şekilde gemi inşasının daha ucuza malolduğunu ifade ediyor. Güceret tüccarları Kızıldeniz ticaretine dayanıyorlardı⁴⁵. Golconda hükûmetinin Kızıldeniz'deki Mo'ha limanı ile ticaret için inşa edilmiş gemileri vardı Surat limanı'nından Cidde ve Moha'ya her yıl gönderilen ticaret gemileri aynı zamanda silâhla'da techiz ediliyordu⁴⁶. Hindistan-Kızıldeniz ticaretiyle meşgul olan tüccarlardan ikisinin isimleri tarih kitaplarına da geçmiştir. H'ace Muhammed Şah Kıvamül-Lâri ve H'ace Şeyh Ali Sadıku'l-Geylânî isimlerini taşıyan iki tüccar bizzat gemileriyle Hindistandan Cidde'ye emtia getirmişlerdi⁴⁷.

XVI. asrın sonlarında Kızıldeniz-Hindistan ticareti büyük bir gelişmeye mazhar olmuştu. Osmanlı türkleri Hind gemileriyle yapılan ticareti diğerlerine tercih ediyorlardı. Bundan büyük istifadeler sağlıyorlardı. Moha limanında Hind kolonisinin ikamet ettiği bir kasaba vardı^{47a}.

iv. Osmanlıların Portekizlilere taarruzları

Ahmed Paşa'nın Mısır valiliği sırasında, meşhur denizci Selman Reis, ismen Osmanlı hâkimiyetini tanımış olan ve Memlûkler elinde bulunan Yemen'e gönderildi⁴⁸. Selman Reis, Cidde'de

^{44a} Agashi limanında kereste ticareti ile meşhurdu (*aynı eser*, 144-145).

⁴⁵ Sir William Foster, *England's Quest of Eastern Trade*, London 1933, 289.

⁴⁶ Radha Kumud Mookerji, *aynı eser*, 165, 168.

⁴⁷ Her iki tüccarda Mekke civarındaki karışıklıkta katledilmişlerdi (AY, 23b).

^{47a} J. Narayan Sarkar, *aynı eser*, s. 110-112, v. d.

⁴⁸ Şeyhülislâm Mehmed Efendi eserinde (eseri için bk. Münir Aktepe, *İbtihacü'l-Tevarih, Tarih dergisi* (1930), sayı 14, s. 74, 75, 84) Selman Reis ile

Hüseyin Bey'le birleştikten sonra Yemen'e geldi. Fakat sahil halkının Kamran adasında bulunan Portekizlilerden dolayı korku içinde bulduklarını gördü. Selman Reis birkaç gemi ile adaya hücum edip, oradaki Portekizlilerin küçük garnizonunu bertaraf edip oraya muhafız olarak bir miktar levent bırakarak avdet etti⁴⁹. Yemen'deki Memlûk kalıntısını tasfiye edip, orada fi'len Osmanlı idaresini tesis ederek, Hüseyin Bey'in idaresine bıraktı (1524). Bu sırada Mısır'da Ahmed Paşa isyan etmişti. Sadrazam İbrahim Paşa bu şahsı bertaraf etmek üzere gelmişti. İbrahim Paşa Mısır'da asayiş'i tesis ettikten sonra⁵⁰, bir çok karışıklıklara yol açan ve Mısır fethinden beri câri olan Osmanlı kanununu kaldırarak, Memlûkler devrinde mer'iyette olanı yürürlüğe koymuştu⁵¹. Selman Reis Yemen'den Süveyş'e gelmişti. İbrahim Paşa onu çağırarak, Yemen ahvali ve civar yerler hakkında bilgi aldı. İbrahim Paşa Süveyş'te⁵², yirmi kadirgadan ibaret bir filo hazırladı. Bu filo Selman Reis idaresinde Yemen, Taif ve Aden taraflarına gönderildi⁵³. Selman Reis'in Yemendeki faaliyetini mu-

Hüseyin Bey'in, Ahmed Paşa tarafından, zaruret anında, Mısır'da kalmak ihtimali olmadığından dolayı, oraya kaçmak için kendine emin bir yer bulma gayesiyle gönderildiklerini ifade etmektedir (Hüsrev Paşa ktb., nu. 321, yp. 131 b).

⁴⁹ AY, 18 a-b.

⁵⁰ Celâl-zade Mustafa, *Tabakatü'l-memâlik fı derecatü'l-mesâlik*, Üniversite ktb., T. Y., nu. 5997, yp. 94^a-98^b; Şeyhülislâm Mehmed Efendi, *aynı eser*, 139 b, v. d.

⁵¹ Bu kanunnâmenin bir nüshası Süleymaniye Umumi Ktb. Es'ad Efendi kısmı, nu. 1827'dedir. Kanunnâmenin metni için bk. Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser*, s. 354-387; Bu kanunnâmenin diğer bir nüshasının Topkapı Sarayı müzesi ktb. Emanet Hazine kısmında 2038 numarada kayıtlı olduğu anlaşılmıştır (Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi türkçe yazmalar kataloğu*, İst. 1961, I, 599; Celâl-zade Mustafa, *aynı eser*, yp. 99 a-b).

⁵² Bu sefer için lüzumlu bütün malzeme Türkiye'den Mısır'a gönderildi (Celâl-zade Mustafa, *aynı eser*, 237 b). Esasen Memlûk donanmasının kereste ihtiyacı, kuzey-doğu Suriye ve Beyrut civarından getirilenler hariç olmak üzere, hemen hemen güney-doğu Anadolu'dan ithal ediliyordu. Demir az miktarda ve mahallindeki ibtiyâç için sarfedilmek üzere Beyrut civarında çıkarılıyordu. Mısır ihtiyacını karşılamak için hariçten ithal ediliyordu (David Ayalon, *Bahrige*, Encyclopediâ of Islâm, New edition; ayrıca bk. Halil İnalcık, *aynı eser*, 146-147). İstanbul'dan her yıl içinde kereste, bakır yüklü olan iki top gemisi İskenderiye'ye gelir, mukabilinde güherçile taşırdı (*kanuni-şâne-i sultanîye ki Mısır-ı âtik est*, Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser*, 369-369; *Kanunname-i Mısır*, Emanet Hazine, nu. 2038, yp. 46 a-b).

⁵³ Âli, *Kühü'l-ahbar*, Üniversite Ktb., T. Y. s. 5959, 226, b-227 a; Şeyhülislâm Mehmed Efendi, *aynı eser*, 147 b; Peçuylu İbrahim bu tarihi 932 olarak

fassal olarak kaydeden Kutbettin Mekkî, onun Babu'l-Mendeb boğazını geçip Hind denizine çıkışına temas etmiyor. 10 Şa'ban 931 (6 Haziran 1526) tarihli «*Cidde'de olan gemilerin ve yaraklar ın ahvalini beyân eden*» bir vesika, Selman Reis'in bu seferi ile ilgili tafsilâtı vermektedir⁵⁴. Yalnız gemilerin adedi kroniklerin verdiği rakamdan ayrılarak, kullanılmayan iki kayak, 3 kalyote (galı-ota), 8 kadirga (galley), 6 başarda olarak verilmektedir⁵⁵. Bu gemiler 7 baculuşka (basılısca), 13 yan topu, darbuzan, 29 şayka, 95 demir top, 97 prangı (braga) topunu ihtiva ediyordu⁵⁶. Gemilerin kullanılması ve tamiri için ayrıca teknik elemanlar da bulunmakta idi⁵⁷. 12 kere yüzbin (1,200,000) sikke-i gavri sarfedilen gemilerin, Portekizlilere karşı kullanılmak üzere hazırlandığı belirtilerek Portekizlilerin bu donanmadan dolayı Tur denizine gelmeye cür'et edemedikleri ifade edilmektedir. Portekizlilerin bu denize girmelerini önleyebilmenin ve bu denize hâkim olabilmenin, ancak daimî bir harp filosunun bulundurulması ile olabileceği, ehemmiyetle ifade edilmiştir.

Fevzi Kurdoğlu tarafından *Selman Reis lâghası* ismi ile yayınlanmış olan bu vesika⁵⁸, Topkapı Sarayı müzesi arşivinde bulunmaktadır (N.E. 6455). Üzerinde, Selman Reis tarafından yazıldığına dair hiç bir işaret olmayan bu vesika yukarıda da kaydettiğimiz gibi 10 Şa'ban 931 (10 Haziran 1525) tarihini taşıyor. Kızıldeniz'deki limanlarla, Habeşistan ve limanları olan Beylül,

zikrediyor (*Tarih*, İst.1238, I, 84); Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi -mütercimi Mehmed Ata-*, İst. 1330, V, 294.

⁵⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, N. E. 6455; SRL, 68.

⁵⁵ *Aynı yer*. Bu gemi terimleri için bk. TNT, Kalyate (s. 241-243), Kadirga (s. 523-523), başarda (s. 100-102).

⁵⁶ Bu topların levazimatına ait olmak üzere her bir kantar 14400 dirhem olmak üzere, 400 kantar top otu, 530 aded nuhastan (bakır) baculuşka taşı, 900 aded nuhastan darbuzan taşı, 1000 arşun yelken bezi, 20 çift seren ağacı, 500 aded kürek, 3 aded tezgâh, 200 mısır kantar-ı frengi urganteli, 500 kantar zift, 200 kantar kalafat için üstüpü, 20 kantar iç yağı mevcuttu (TSMA N.E. 6455; SRL, 68). Zikredilen top isimlerinin etimolojisi için bk. TNT, baculuşka (s. 99-100), prangı (s. 122-123).

⁵⁷ 50 kalafatçı, 20 neccar, 2 haddâd (demirci), tahta ve kereste için 2 biçkici, 20 topçu olup, gemici olarak da 1000 aded rum yiğidi (Anadolulu) bulunuyordu (TSMA N.E. 6455; SRL, 68).

⁵⁸ *Deniz mecmuası*, sene 47 (1943) nu. 333, s. 67-73.

Zeyla, Aden, Portekizlilerin Asya'da sahip oldukları Sumatra, Malaka ile Hindistan'daki Diu, Kalküta v. s. hakkında, ayrıca Doğu Afrikadaki memleketler hakkında, buraların ticari durumları ve Portekizlilerin o yerlerde bulundukları garnizonlardaki asker adedini de özet olarak bize vermektedir. Sevakin limanı için verilen bilgi çok ilgi çekicidir. Portekizliler burada 20 kişi ve elçi göndererek, bir kale inşasına teşebbüs etmişlerdi, fakat yakalanarak orada hapsedilmişlerdi. Vesikada eğer yapmaya muvaffak olurlarsa Tur iskelesine kadar bütün Kızıldeniz'e ve Bâbü'l-Mendeb boğazına hâkim olarak Hindistan'dan gelecek ticaret gemilerine engel olabilecekleri endişesi izhar edilmektedir. Bu vesika Osmanlıların, Kızıldeniz, Habeşistan ve Hinddenizi meseleleri ile ciddi bir şekilde meşgul olmağa kararlı olduklarını bize göstermektedir. Bu donanma ile Portekizlileri yukarıda kaydettiğimiz bölgelerden çıkarmanın mümkün olduğu biraz mubalağalı olarak ifade edilmektedir. Bu vesikanın Selman Reis tarafından yazılmış olabileceği hakkında yegâne delil, onun aynı tarihte Yemen, Taif ve Aden taraflarına gönderilmiş olmasıdır. Esasen Kızıldeniz, Hind denizi ahvalini bilen, bu denizlerde müteaddid def'a Memlûk donanması ile seyretmiş ve daima Portekizlilerle karşılaşmış, onları bu kadar iyi tanıyan başka bir denizci bilmiyoruz.

Selman Reis emrindeki filo ile 1525 de Bâbü'l-Mendeb boğazını geçerek Hind-deniz'ine çıktı. Doğu ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olan Aden'i zaptetmeğe teşebbüs etti. Fakat bu teşebbüs büyük bir Portekiz filosunun yaklaşmakta olduğu haberi üzerine akamete uğradı. Selman Reis Aden önlerinden çekilerek geri döndü⁶⁰. Bu deniz seferi ilk defa bir Osmanlı filosunun Hind denizine çıkmış olması bakımından büyük bir önemi haizdir. Nitekim devrin kronikleri buna işaret etmiştir⁶⁰.

Selman Reis, Hayrettin Beyle birlikte, Hüseyin Beyden sonra, Yemen'in eline almış olan Mustafa Beyi bertaraf etti. Yemen'in

⁵⁹ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi esfârü'l-bihâr*, İstanbul, Matbaa-i Bahriye 1929, s. 24-25; Hammer (*aynı eser*, V, s. 204) de bazı arab saileri üzerine gönderildiği şekilde kayıtlıdır; Longworth Dames, *aynı eser*, 14; G. W. F. Stripling, *aynı eser*, 89.

⁶⁰ Şeyhülislâm Mehmed Efendi, *aynı eser*, yp. 147 b-148 a.

idaresini fiilen eline alarak Hayrettin Bey'i gemilerin muhafazasına bıraktı⁶¹.

v. Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferi

Peçuylu İbrahim⁶²de bulunan bir kayda göre, Süleyman Paşa daha birinci Mısır valiliğinde, Yemen ve Aden'e sefer yapmayı tasarlıyor, bunun için hükümeti iknaa çalışıyordu. 1530 (937) de kendisine bu müsaade verilerek malzemesi, Mısır haricinden getirilmek suretiyle Süveys'de 80 kıtalık bir donanma hazırlandı⁶³. Fakat Bağdad seferi sırasında başka göreve tayin edilerek yerine Hüseyin Paşa getirilmişti. Bu sebepten sefer akamete uğradı.

Hindistan'da bulunan Güceret, Kalküta gibi müslüman hükümetler, Portekizlilere karşı Osmanlı yardımını istiyorlardı. Hinddenizde rol oynamaya namzed bulunan Osmanlılar bunu bir vesile addettiler⁶⁴. İrakeyn seferi ile (1534-5), Bağdad ve havâlisinin ilhak edilmesinden sonra, Hadım Süleyman Paşa ikinci Mısır

⁶¹ Hayreddin Bey bir müddet sonra leventlerle birleşerek, 1527 sonlarına doğru Selman Reis'i katlederek Yemen'e hâkim oldu; Selman Reis'in kız kardeşinin oğlu Mustafa bin Rıdvan, dayısına bağlı leventlerle birlik olarak Hayreddin'in hâkimiyetine son verdi (Denisen Ross, *aynı eser*, 5-12; AY, 25 a-b, 26 a-b, 27 a-b, 23 a-b, v. d.). 1929/30 da Selman Reis'in adamlarından Hoca Sefer ile Güceret'e giden Mustafa orada önemli mevkilere sahip oldular. Bu şahıslar Güceret'de topçuluğun gelişmesinde büyük rol oynadılar (bunun için bk. Syed Abu Zafer Nadvi, *The use of cannon in Muslim India, Islamic Culture*, XII, (1938), 408-409).

⁶² Peçuylu bu kayıtları, Kanunî'nin devrine ait ve 946 yılına kadar gelen vukuatı anlatan bir tarihten nakletmektedir. Okuduğu bu eserin üzerine dökülmüş olan mürekkebe, bu eserin ve mesleği münecimlik olan yazarının ismini öğrenmek imkânından bizi mahrum etmiştir (I, 219).

⁶³ Bu hazırlıkla ilgili olması lâzım gelen diğer bir vesikada, 937 de dökülmüş bir toptur. 937 de Muhammed İbn Hamza isimli bir topçunun Mısır'da döktüğü bu top üzerinde bulunan kitâbe, nâkiline göre Portekizlilere karşı kullanılmak üzere dökülmüştü (Seyd Abu Zafer Nadvi, *aynı eser*, 409). Bu hususa Kızıldeniz'deki donanma ile ilgili bir defter maalesef, başka tasniflere karışması ihtimalinden dolayı görülememiştir (*Cidde mesâlihi için Süveys'den hassa gemilerinin muhasebesi* ... sene 937: Başbakanlık arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi, nu. 5636).

⁶⁴ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul 1341, 359; AY, yp. 33 b, 34 a; Bahadır Şah'ın 1586 (993) de gönderdiği elçi hakkında bk. *Kanunname*, Velîyüddin Efendi ktb., nu. 1970, yp. 14 a. Bahadır Şah, Hind-

valiliği sırasında⁶⁵, Süveyş tersanesinde Cenovalı deniz inşaiye mühendisleri nezaretinde inşa edilmiş olan 74 gemiden ibaret donanma, Hindistan'da Güceret üzerine teveccüh etti⁶⁶. 22 Haziran 1538 de hareket eden donanma kale döğmek için büyük toplara da sahibdi⁶⁷. Hadım Süleyman Paşa idaresindeki donanma sırasıyla Korondil, Tur, Cidde'ye Zebid karşısında bulunan Kameran adasına uğrayarak, Babu'l-Mendebe geçmek suretiyle Aden limanı önüne geldi⁶⁸. Hile ile yanına celbettığı Aden emirini geminin direğine astırdığı gibi şehri kolayca kan dökmeden zaptetti. Behram Bey isimli bir şahsı Aden'e sancak beyi olarak tayin etti⁶⁹.

Türk hükümdarı Hümayun ile yaptığı mücadelede fena duruma düşüncü, ilk önce Goa'daki Portekiz valisi Nunha di Cunha'dan Bassein adacığını vermek ve Diu da gümrük geliri Bahadır'a aid olmak üzere bir kurgan inşa etmek hakkını vermek mukaabilinde, 1534 de verdiği bir kısım imtiyazlara ilâve olmak üzere yardım (25/10/1535) isteğinde bulundu. Aynı şekilde Osmanlılara da müraaat etmişti. Hazinesinin Hümayun eline geçmesinden korkarak, gönderebildiği kadarını 300 sandık altın ve gümüşü Hicaz'a sevk etmişti. Az bir zaman sonra memleketini Hümayun'un istilasından kurtaran Bahadır, bu sefer Portekizlilere evvelce verdiği imtiyazdan bir kısmını geri almak için uğraşırken Portekizliler tarafından öldürüldü (Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1946, I, 404-405).

⁶⁵ Bu sefer için limanda bulunan Venedik tüccar gemilerinden bir çok insan zorla hizmete alınmıştır. Bunlardan birinin yazdığı seyahatname bu seferin tafsilâtını bize naklediyor. İngilizce tercümesi için bk.: *Particular Relation of the expedition of Solymen Pacha from Suez to India against the Portuguese at Diu*, written: Robert Kerr, F. A. S. Eden, *A General History and Collection of voyages and Travels*, Edinburg, 1812, vol. VI. s. 258-287).

⁶⁶ Kâtib Çelebi, *aynı eser*, 57-58; G. W. F. Stripling, *aynı eser*, 89-92; Prof. Dr. Herbert Melzig, *Büyük Türk Hindistan kapılarında, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferi*, İst. 1943, 67-71 v. d.; AY (34 a) 80 parça ve 70 kadirga inşa edildiğini kaydediyor. *Rüstem Paşa tarihinde*, 70 parça (205 b), Peçuylu da (I, 221) 80 parça gemi adedi verilmektedir. Şehnâme-i Süleyman isimli eseri mevcut değildir. Bu eser hakkında bk. Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri* İst. 1348, s. 117.

⁶⁷ "20 vukıyye dâne istimal eder 20 balıyemez top ve 30 meyan ve 40 ziyade darbuzen ve klonborna (colubrina, TNT, 175-176) toplarını dökürüp..." AY, 34 a;

⁶⁸ TSMA, N. E. 6154; Fevzi Kurdoğlu, *Belgrad'ın muhasarası ve Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları*, *Belleter*, sayı 10 (1939), s. 61-36; Peçuylu (I, 221-222) donanmanın 15 Muharrem 945 (14 Haziran 1538) de Süveyş'ten hareket ettiğini kaydediyor.

⁶⁹ Fevzi Kurdoğlu, *aynı eser*, 66-68; "kavanin-i Osman üzere müretteb neferat vaz eyleyüb cephane ve top ve tüfeng ve barut ve mühimmat ve müsteofa a'ko'lu" (AY, 39 a).

Bu şekilde çok önemli bir ticaret merkezi olduğu kadar stratejik mevkie sahip olan Aden şehri Osmanlı hâkimiyetine girdi.

Aden'den hareket eden, Akdeniz'e göre yetiştirilmiş olan ve yelkenli gemilerden ziyade kürekli galley'lere dayanan Osmanlı donanması on dokuz gün süren yolculuktan sonra Hindistan sahillerine vardı. Bu seyr esnasında, gemiciler alışık olmadıkları Hindistan'da seyredenlerin alışık olması lâzım gölen muson rüzgârlarından müthiş sıkıntı çektiler⁷⁰. Hindistan'da ilk olarak Gokala⁷¹ ve Kat kalelerine hücum edildi ve kolayca zabtedildi. Portekizlilerin bu kitadaki en büyük ve müstahkem kalelerinden biri olan Diu (Dev) kalesi önüne gelinerek, karaya asker ve topları çıkararak muhasaraya başlandı. Süleyman Paşa yerlilerin kendisini geniş ölçüde destekleyeceklerini ümidediyor ve kaleyi onların da yardımıyla kolayca alacağını zannediyordu. Halbuki, Aden emirinin âkibetini gözönünde tutan hükümdar Bahadır'ın halefi III. Mahmud ona yardım hususunda istekli görünmüyordu. Yiyecek ve diğer yönlerden beklenen yardım gönderilmedi. Bu sırada dış kale alınca Portekizliler iç kaleye çekilmeye mecbur olmuşlar, fakat iç kaleinde denize bakan yerleri yıkılmış durumda idi. Üssünden uzakta olan Osmanlı donanmasında, kuvvetli bir Portekiz donanmasının gelmekte olduğu haberi yayılınca muhasarayı bırakarak acele ile gemilere yükleme ameliyesi başladı. Gemilere taşınamayan toplar, Selman Reis'in adamlarından olup Mustafa Bey ile Hindistan'a gelen ve kendisine Hüdavend ünvanı ile valilik verilmiş olan Hoca Sefer'e verildi⁷². Donanma, Diu'dan dönüşte Aden'e civar olan Şihr iskelesine uğradı⁷³. Bu şehrin hâkimi derhal Osmanlı hâkimiyetini kabul etti. Şihr'den sonra Aden, Bâb-ı Sed geçilip Casan (Cisan) derbendi iskelesine gelindi⁷⁴. Süleyman Paşa burdan, sonra

⁷⁰ Longworth Dames, *aynı eser*, s. 16-17.

⁷¹ Müslümanlar tarafından Bender-i Türk, Portekizliler tarafından Villa des Rumes olarak anıldı (Y. Hikmet Bayur, *aynı eser*, I, 407).

⁷² AY, yp. 39 b, 41 a; G. W. F. Stripling, *aynı eser*, 92; Denison Ross, *aynı eser*, 12-17.

⁷³ Bu sefere ait anonim seyahatnamede (bk. not 65), Aser (Şihr) de 40 Portekizli ile bir mümessilin bulunduğu kaydedilmiştir (s. 275). Şaban 945 (ocak 1538) tarihli Şihr beyinin yazdığı mektub için bk. Fevzi Kurdoğlu, *aynı eser*, s. 69-70.

⁷⁴ Peçuylu, *aynı eser*, I, 223-224; Zufar (Dofar, Dufar veya Zafar) ında alındığı hakkında bk. *The expedition of Solymen Pacha*, s. 275.

Selman Reis zamanından beri bozulmuş olan Yemen ahvaline nizam vererek Bıyıklı Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa'yı oraya tayin etti⁷⁶.

Portekizliler nezdinde büyük korku uyandıran bu seferden umulan elde edilemedi. Fakat Osmanlılar Aden ve Zebid'de tesis ettikleri üsler vasıtasıyla güney ticaretini Portekizliler aleyhine olmak üzere kontrol edebileceklerdi.

Portekizliler ellerindeki ticarî menfaatler hususunda büyük endişeye düştükleri bu seferden sonra yenilerini bekletiler⁷⁶. Onlara büyük zarar veren bu seferden başkası olmadı. Osmanlılar ilgilerini başka yöne çevirmişlerdi.

Bu sefer dolayısıyla prestijleri çok sarsılan Portekizliler bunu telâfi etmek için Stephan de Gama idaresinde 80 gemiden mürekkep bir donanma'yı Kızıldeniz'e gönderdiler. Habeşistan'a gönderilen askerleri Musavva'da karaya çıkaran bu donanma Sevakin'de durdu. Fakat 1540 Martında orayı terketmek zorunda kaldı. Süveyş'deki Osmanlı donanmasını tahrib etmeğe matuf olan bu sefer bu şekilde başarısızlıkla bitti⁷⁷. Osmanlılar ikaz edilmemiş olsalardı, herhalde Portekizliler onları Süveyş'te hazırlıksız yakalayabilirler ve gemilerini imha edebilirlerdi⁷⁸.

Hind seferi esnasında Mısır'ın güneyinde bulunan bazı kaleler de fethedildi. Bu yerler Osmanlı müellifleri tarafından Foncistan ve Habeşistan olarak tavsif edilmektedir⁷⁹. Bu harekât hakkında bizim esas kaynağımız Evliya Çelebi'dir. Ona göre⁸⁰, Hadım Süleyman Paşa Hind seferinden dönerken, seferde yanında bulunan

⁷⁶ Süleyman Paşa'nın ısratının tenkidi için bk. AY, 41 b-44 a; hakkında tahkikat açılması hakkında bk. Peçuylu, I, 225; Yemen'deki ısratının mufassal raporu için bk: TSMA, N. E. 9363; Fevzi Kurdoğlu, *aynı eser*, 71-75, 76-77.

⁷⁶ G. W. F. Stripling, *aynı eser*, 91; Prof. Dr. Herbert Melzig, *aynı eser*, 69-70, 71-73.

⁷⁷ *Rüstem Paşa tarihi*, Üniv. Kütüp.TY, nr. 2433 yp. 219 b; J. F. E. Bloss, *aynı eser*, 18.

⁷⁸ G. W. F. Stripling, *aynı eser*, 93. Bu seferin tafsilâtı şu eserde bulunmaktadır. *The Voyage of Don Stephan de Gama From Goa to Suez in 1540*: Robert Kerr, F. A. S. Edin, *A General History and collection of voyages and Travels*, Edinburg, 1812, vol VI, 287-299.

⁷⁹ Osmanlı yazarları geniş bir sahayı Habeşistan olarak tavsif etmektedirler. Onlardan bazılarına göre Habeşistan, Mısır güneyinden başlamakta ve Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar uzanmaktadır.

⁸⁰ *Aynı eser*, X, 840.

Özdemir Bey'i⁸¹ bu yerlerin fethine tayin ederek Mısır'a gitti⁸². Özdemir Bey Nil nehri üzerinde, bir nehir filosu ile güneye indi. İbrim kalesi ile Derr kalesini, Mağrak (?), Say gibi şehirlerle bunlara tâbi olan toprakları Func hükûmetinin elinden aldı. Evliya Çelebi Sevakin'in de Özdemir Bey tarafında fethedildiğini zikreliyor⁸³. Bu, fethin evvelce yerli beyler tarafından idare edilen Sevakin'in Osmanlı hükmi idaresi altına alınmasından ibaret olması lâzımdır. Osmanlılar Kızıldeniz'deki Habeşistan'a aid bulunan kısım hariç, Bâbü'l-Mendeb'e kadar bu denizin her iki sahiline de hâkim olmuşlardı. Bu suretle Habeş krallığı ile sınırdaş olmuşlardı. Habeşistan Doğu ticareti için yapılan Osmanlı-Portekiz mücadelesinin yeni bir sahnesi olmağa namzed bulunuyordu⁸⁴.

vi. Habeşistan'da Osmanlı-Portekiz mücadelesi

Habeşistan gerek Kızıldeniz ve gerekse Hind denizi'nde sahillere sahip olması dolayısıyla, Doğu ticaretinin kontrol edilebilmesi için çok önemli bir mevkie sahibdi. Portekizliler kendileri gibi hristiyan olan Habeşistan'ı misyonerler vasıtasıyla devamlı bir münasebet kurmuşlardı. Habeşistan'a dayanarak Kızıldeniz'de tutunmaya, hiç olmazsa Bâbü'l-Mendeb'i kapayarak Osmanlıların denizden Hindistan ile ilgilenmelerine engel olmak istediler. Bu bakımdan Habeşistan'ı, kendileri için tabii müttefik addederek onunla daha 1520 den itibaren sıkı bir şekilde ilgilendiler⁸⁵.

Osmanlılar da güneydeki komşuları ile ilgilenmeye başladılar⁸⁶.

⁸¹ Özdemir Bey, Mısır'daki çerkes kölemenlerindendi. Zamanla ilerliyerek kendini göstermişti. Osmanlıların hizmetine girdikten sonra bölükbaşı olmuştu. Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferinde kendini gösterdi. Süleyman Paşa'nın Mısır'ın güneyine isabet eden Habeşistan'ın Kızıl-deniz sahilinde bulunan yerlerin fethi vazifesi verildiğine göre, daha evvel oralarda bulunmuş olması bu vazifeye tayin edilmesinde rol oynamış olmalıdır (Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, Nur-ı Osmaniye ktb., nu. 8409, yp. 123/a). Özdemir Bey'in çok canlı bir tasviri için bk. AY, yp. 52/a.

⁸² Feridun Bey'in eserinde (*aynı eser*, II, 587) bulunan kayıtlar, Özdemir Bey'in memur olduğu bu seferi işaret etse gerektir.

⁸³ Evliya Çelebi, *aynı eser*, c. X, 938, 840, 941, 945, 949.

⁸⁴ George William Frederick Stripling, *aynı eser*, 93.

⁸⁵ 1520 de gelen heyetin başında Fransızca Alvarez vardı. Bu heyet 1523 ya kadar orada kaldı (EHE, s.75).

⁸⁶ Bu hususa ait malûmatı ihtiva etmesi lâzım gelen Başbakanlık arşivindeki Mühimme defterleri 981 yılından itibaren başlamaktadır. Kahire'deki arşivlerde

Bu ilgileniş, onun stratejik mevkiinden ziyade, altın gibi iktisadi kıymeti fazla olan madenlere sahip olmasındandı. Diğer bir sebepte, Habeşistan'da bulunan müslümanların durumları olabilir. Esasen Zebid'deki idarecileri vasıtasıyla güney vukuatını takip eden Osmanlılar bu müslümanların tâbi bulunduğu emirliği kendilerinin müttefikleri addediyorlardı. Bu sırada Habeşistan'da hristiyan ve müslüman habeşliler arasındaki, bu memleketin siyasi ve dini hâkimiyeti üzerinde, cereyan eden mücadele Portekizlilere olduğu kadar Osmanlılara da bu memleketin iç işlerine karışma imkânını vermişti. Habeşistan'ın güney-doğu bölgesi hemen hemen tamamen müslümandı. Merkezi Harar olan bir müslüman emâreti vardı. Emir Ebu Bekir emâretin merkezini 1520 de Dakar'dan Harar'a nakletmişti⁸⁷. O sıralarda emâretin idaresinde değişiklik olmuştu. Gran (solak) lâkabını taşıyan Ahmed İbn İbrahim (1506-1543) idareyi eline alarak hükümeti ve teşkilâtı yeniden kurdu. 1527 dan itibaren hristiyan Habeşistan krallığı üzerine hücum etti. Zeyla'dan Musavva'ya kadar olan kısımları da idaresi altına alarak hemen hemen bütün Habeşistan'a sahip oldu⁸⁸. Habeşistan kralı Lebna Denge! (İ. Davit, 1508-1540) e müttefikleri Portekizliler sahilden yardım ediyorlardı. Portekizliler esasen gerek tüccar ve gerekse misyoner olarak Habeşistan ile sıkı bir şekilde temas halinde idiler⁸⁹. Habeş kralı yaklaşan Türk tehlikesine karşı Portekizlilere elçi göndererek asker ve silâh yardımı talep etmişti. Habeş kronikleri Adal

bulunan ve 937 (1530) dan başlıyan şerh mahkeme sicillerinde buna dair malzemenin bulunması lâzım gelir (Kahiredeki arşivler için bk: Stanford J. Shaw, *Cairo's Archives and the History of Ottoman Egypt, Report on Current Research Spring 1956*, The Middle East Institute, Washington 1956, pp. 59-75).

⁸⁷ J. Spencer Trimingham, *aynı eser*, 84-85; E. Littman, Harar maddesinde (İslâm Ansiklopedisi), merkezi Zeyla'dan Harara naklettiğini kaydetmektedir.

⁸⁸ Daha fazla tafsilat için bk: Wallis Budge, *A History of Ethiopia, Nubia and Abyssinia*, London, c. I, s. 328 v. d.; Bu husus için, Gran Ahmed'in İfaaliyetini yakından takip etmiş olan Şahabeddin Ahmed in yazmış olduğu *Fütaha'l-Habeşe* (Paris 1898) isimli esere bakılmalıdır; J. Spencer Trimingham, *aynı eser*, 84-90.

⁸⁹ 1520 de Habeşistan'a gelen Portekiz heyeti arasında bulunan Don Francisco Alvarez bu seyahatin tafilatını nakletmiştir (*Narrative of the Portuguese Embassy to Abyssinia during the years 1520-1527*, "Hakluyt Society", London 1881; bk. not 85). Gelen misyonerlerin katolik olması, Habeşistanın ise ayrı mezhebe olması anlaşma temini hususunda güçlükler doğurdu. 1527 de Habeşistan kralı Lebna Den-

Hükümeti ile Osmanlıların ittifak yaptıklarını ve Osmanlılardan ateşli silâh yardımı yaptıklarını kaydetmekte ise de Osmanlı kaynaklarında bu hususa dair hiçbir kayıt yoktur. Habeşistan'daki siyasi gelişmeleri dikkatle takip eden Ahmed, Lebna Denge!'in Portekizlilerden almış olduğu yardım ile kuvvetlenmiş olduğunu görerek, elde etmiş olduğu yerlerin elinden çıkacağı hususunda endişeye düşdü. Osmanlılara müracaat ederek yardımlarını istedi. Doğu ticaretinin mülkiyetine sahip olabilmek için Portekizliler kadar Habeşistan'ın önemini takdir eden Osmanlılar ona, Yemen'deki kumandanları vasıtasıyla, yardım ellerini uzatdılar. Gran Ahmed'in Osmanlılara ne şekilde ve ne zaman müracaat ettiğini bilmiyoruz. XVI. asırda Habeşistan'da büyük fetih olarak isimlendirilen-İslâmiyetin yayılmasında bahseden Şahabeddin Ahmed'in *Fütühü'l-Habeş* namını taşıyan eserinde bu hususta bazı kayıtlar vardır⁹⁰. Habeş kroniklerinde⁹¹, Adal emiri Ahmed ile Yemen'deki Zebid Paşası arasındaki münasebetden bahsedilmektedir. Buna göre Zebid Paşası Gran Ahmed'e bir miktar top ile onları kullanacak topçu da göndermiştir⁹². Tamamen orta çağ silâhları ile mücehhez olan Habeşistan'a ateşli silâhların ilk defa ithal edildiği vak'a, tarihini kat'i olarak tesbit edememekle beraber budur. Gran Ahmed, Habeşistan'ı hristiyanlardan feth için giriştiği büyük cihada 1527 den itibaren başlamış evvelce de kaydetmiş olduğumuz gibi, Habeşistan'ın sahil kısmını da idaresi altına alarak hemen hemen bütün memleketi zaptetmişti. İslâmiyet bu memleketde en büyük yayılışa bu asırda ulaştı.

gel, Portekiz kralı III. John (1521-1557) ile Habeşistan'a marangozlar, maden işçileri ve diğer işleri ait sanatkârlar göndermesi, mukabilinde altın ve asker verme şartıyla müslümanlara karşı anlaşma teklif etti. Bu heyetten Bermudes isimli şahıs Habeşistan'da kaldı (Wallis Budge, *aynı eser*, I, 332).

⁹⁰ EHE 76.

⁹¹ Wallis Budge, *aynı eser*, I, 330, 332.

⁹² EHE 76; İsmi zikredilmeyen bu paşanın Neşşâr lâkabıyla meruf Mustafa Paşa olması kuvvetle muhtemeldir. Yemen bunun zamanında ilkdefa olarak eyâlet halinde teşkilâtlandırılmıştır. Evvelce hâkim-i vilâyet-i Mirliva Mustafa Bey diye zikredilirken, ilk defa Paşa denmeğe bu zamarda başlanmıştır. Neşşâr Mustafa Paşa 947 (1540/41)den itibaren valilik vazifesinde bulunmuş ve 952 (1545/6) ye kadar orada kalmıştır (AY, 45/b-46/b). Habeşistan'da vukua gelen siyasi hâdiseler bu zatın Yemen valiliği sırasında olmuştur. Mehmed Süreyya Bey (*Sicill-i Osmani*, IV, 378), 942/947 yılları arasında Yemen'de bulunduğunu kaydetmektedir.

Bu durum karşısında Lebna Dengel, Portekiz'e diğer bir elçilik heyeti göndermeğe karar verdi. Yanında bulunan Jean Bermudes'i kendisine müşavir yapmıştı. Ona Habeşistan Patriği ünvanını verdi, Portekiz'e elçi olarak onu gönderdi. Eğer kendisine yardım gönderilirse Papanın hâkimiyetini kabul edeceğini bildirdi. 1539'da 400-500 kadar asker ile Bermudes, Habeş kralı'nın yardımına gemiler gönderilmesini ve müslümanlara karşı hristiyan habeshlilere yardım edilmesini temin etmişti⁹³. Osmanlıların Zebid'deki⁹⁴ valisi vasıtasıyla habeş vukuatını takip ettikleri ve Osmanlı kaynaklarının kaydetmemesine rağmen Habeşistan'daki kuvvet muvazenesinde müslüman unsurun ağır basmasını temin için Gran Ahmed'e silâh yardımı yaptıkları, aynı zamanda kendisini Habeş hâkimi tanıdıkları ve ona hitaben nâme gönderdikleri hakkında elimizde kıymetli bir vesika vardır⁹⁵. Bu nâme *Habeş hâkimine yazılan nâme suretidir* şeklinde bir başlık taşımaktadır; tarihi olmayıp, evvelki ve sonraki hükümlerin tarihlerine göre, 1541-1542 (948-949) tarihli olması lâzımdır. Bu vesikada Gran Ahmed, *Sultan Ahmed el-Hâkim be-vilâyet-i Habeş* şeklinde tavsif ve hitabedilmektedir. Vesikanın tarihi, Gran Ahmed'in muvaffakiyetinin zirvesine ulaştığı Lebna Dengel'in Portekizliler ile sıkı işbirliğine başladığı devreye tekabül etmektedir. Daha evvel, Zebid'deki⁹⁶ vali vasıtasıyla teşvik ve yardım edilen Ahmed'in başarıları, bizzat Halife tarafından da takdir ve teşvik edilerek kendisine Sultan ünvanı veriliyordu. Bundan başka bir Osmanlı vesikasına maalesef sahip değiliz.

1541 Haziranında, Habeşistan'a varan Bermudes'in yanında D. Christopher de Gama idaresinde 400 asker vardı. Bu yardımın gelmesiyle Habeş ordusu da ateşli silâhların desteğine sahip olmuş oluyordu. Bu sayede yeni kral Galavdevos (Claudius, 1540-1559) Gran Ahmed'e karşı yaptığı muharebelerde başarı kazanmağa başladı. Yukarıda bahis konusu ettiğimiz nâmenin bu sırada gönderildiği, ayrıca Zebid valisine gönderilen diğer bir emirle

⁹³ Lizbon'da Portekiz kralı III. John tarafından karşılanan Bermudes'e verilen ünvan, Papa tarafından tasdik edilmişti (Wallis Budge, *aynı eser*, I, 335).

⁹⁴ Zebid o zamanki Yemen vilâyetinin merkezi idi. Batı kaynaklarında Zebid, Azebide olarak, bazı osmanlı eserlerinde ise Zübeyd olarak kaydedilmiştir.

⁹⁵ *Kanunname*, Veliyüddin Efendi ktb., nu. 1970, yp. 33/a.

⁹⁶ 1540/1545 ve müteakip yıllarda cereyan eden hâdiseleri ve türklerin bu hâdiselerde oynamış oldukları büyük rolü, bu hâdiselere karışmış olan Ber-

de, Ahmed'e silâh ve asker yardımı yapması tavsiye edildiği tahmin edilebilir⁹⁷.

1542 yılında Gran Ahmed ile Galavdevos (Claudius) arasında cereyan eden meşhur muharebede, Bermudes⁹⁸, Ahmed'in ordusunda yardımcı olarak bulunan türklerin sayısını dahi vermektedir. Evvelki sene cereyan eden ve Portekizlilerin takviyesi ile kuvvetlenen habeş ordusuna mağlûb olan Ahmed bu durum karşısında endişeye düşerek Zebid'deki Osmanlı valisine müracaat ederek yardım isteğinde bulundu. Castanhoso'ya göre kendisine 3000 den ibaret bir kuvvet gönderilmesini mukaabilinde Osmanlı hâkimiyetini kabul edeceğini bildirdi. Gene Castanhoso'nun kaydettiğine göre, Zebid'deki paşaya 2000 okka, Osmanlı sultanına 100,000 okka altunu tebaiyetine nişane olarak gönderdi. Fakat isteği tamamen yerine getirilmedi; 900 kişiden mükrekib tüfek bir kullanılan kuvvet ile 10 top ve bunları kullanacak topçu gönderilebildi⁹⁹.

Türklerden aldığı bu yardım ile Ahmed, Claudius'u ve müttelikleri olan 400 veya 450 Portekiz askeri başında bulunan D. Christopher de Gama'yı 1542 Ağustosunda büyük bir mağlûbiyete uğrattı. Portekizlilerin çoğu telef oldu; askerlerinden ayrı düşen D. Christopher de Gama esir oldu. Muharebe Afla (Vafla) vadisinde vuku buldu¹⁰⁰. Geri kalanlar Claudius'un ordusuna doğru kaçtılar. Türklerin gösterdiği büyük ihtimama rağmen, Ahmed Gran'ın askerleri

mudes ve Castanhoso gibi Portekiz seyyahlarının seyahatnamelerinden öğreniyoruz (*The Portuguese Expedition to Abyssinia in 1541-1543, as related by Castanhoso and Bermudez*, translated and edited by R. S. Whiteway, «Hakluyt Society», London 1902). Keza bu hususta Wallis Budge'nin eseri vasıtasıyla habeş kroniklerindeki kayıtlardan istifade edilmiştir. Habeş kronikleri türklerin bulunduğunu, top kullanıldığını, bu topların türkler tarafından getirilerek kullanıldığını ısrarla ifade etmektedirler (E. A. Wallis Budge, *aynı eser*, 389). Şahabeddin Ahmed, 1533 yılı hareketinde Gran Ahmed'in ordusunda bir veya iki Türk topçu olduğunu kaydediyor (EHE, s. 162).

⁹⁷ *Kanunname*, Veliyüddin Efendi ktb., nu. 1970, yp. 39/a.

⁹⁸ *The Portuguese Expedition to Abyssinia in 1541-1543*, s. 55, 161.

⁹⁹ Aynı şekilde yardımcı olarak aralarında bir kısım arap askeri ile 20 zırhlı türk atlısının da bulunduğu bir kuvvetin gönderildiği de kaydedilmektedir (*aynı eser*, s. 55,).

¹⁰⁰ E. A. Wallis Budge, *Aynı eser*, I, 330; C. F. Beckingham, *A note on the Topography of Ahmad Gran's Campaigns in 1542*, *Journal of the Semitic Studies*, Univer. Manchester, 335 v. d. ; J. Spenser Trimmingham, *aynı eser*, 89.

de Gama'nın başını kestiler¹⁰¹. Esir alınan 12 Portekiz askeri ile de Gama'nın başı, Ahmed'in yanında bulunan Osmanlılar ile beraber Bâbü'l-Mendeb boğazını kontrol eden Zebid'deki Osmanlı garnizonuna nakledildi. Gran Ahmed'in yanında 200 Osmanlı askeri bırakıldı¹⁰². Gran Ahmed bu zaferden çok gururlarak düşmanın tamamen imha edildiği fikrine sahib oldu. Kendisine yıllardan beri peşinden koştuğu şeyin, yani Habeşistan'ın tamamen sahipliği için hiç bir engel kalmadığı şeklinde bir güven geldi. 21 Şubat 1543 de cereyan eden müteakib savaşta Ahmed mağlûb oldu. Kendisi katledildi, ordusunun yarısı sahile kaçtı. Ahmed'in âilesi ile bir çok müslüman esir alınarak Claudis'e götürüldü¹⁰³. Bu muharebe Habeşistan'da islâmiyetin yayılmasını önleyen kat'i neticeli bir muharebedir. Osmanlılar bundan sonra bu memleketle bir müddet ilgilenmediler; bu, fiilen bu memleketi fethetme karar verdikleri tarihe kadar devam etti.

1544 Haziran'ında Claudius, Fatagar, Bali ve Davaro eyaletlerini geri almak için ilerledi ve bölgelerin müslüman kumandanı Abbas'ı aynı yılın Ekim ayında mağlûp etti. Habeşistan böylece eski hududlarına kavuşmuş oldu¹⁰⁴. Bir Portekiz donanması Aden üzerine hücum etti. Aden sancak beyi Abdurrahman tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı. Bir çok Portekiz askerinin öldürüldüğü bu mücadelede donanma kumandanı Marco'nun yanındakilerin çoğu esir alınarak İstanbul'a gönderildi¹⁰⁵.

Portekiz kralı, Habeşistan'da perde arkasında dahi olsun, o memleketde cereyan eden kuvvet muvazenesinde türkler aleyhine rol oynamak üzere gönderdiği yardım kuvvetlerinden, Kızıl deniz'deki Osmanlı üslerini ve deniz kuvvetlerini tahrib etmek gayesine matuf olan siyasi ve askerî hareketlerine Osmanlıların mukaabele

etmesinden çok korkmuştu. Bunun için bir elçi göndererek anlaşma zemini bulmak istedi¹⁰⁶. Teklifleri arasında türklerin ihtiyacı olan biberi vermek ve mukaabilinde buğday almak, Kızıldeniz'de serbestçe dolaşabilmek şartları bulunan bir muahede teklif ediyordu. Doğu ticaretinin kontrolünü ele alabilmek için harp olduğu kadar barış çarelerine de baş vurmaktan geri kalmayan Portekizliler aynı zamanda Kızıldeniz'deki ticaret yolunu elde etmek için hususî bir filo hazırladılar. Fakat Osmanlılar onların teklif etmiş oldukları anlaşmaya aslâ yanaşmadılar¹⁰⁷.

O sırada Osmanlıların 1542 de Süveys'de 45 kadirga'dan mürekkep bir deniz kuvvetine sahip olduğu bazı kayıtlardan anlaşılıyor. 1544 de Portekizlilerin diğer bir elçisi 200 ton karabiber ve ilâç mukabilinde - Fransız ve İtalyanlara verilen şartlar dahilinde - buğday verilmesi teklifini Osmanlıların, kabule yanaşmadıkları bilinmekle beraber, bu anlaşmayı yaptıkları hakkında başka bir kayıt mevcut değildir. Bahis konusu olan anlaşmada, diğer bir madde olarak, Aden'deki Osmanlı valisinin Portekiz gemilerine bir zarar vermemesi de açıklanmıştı. Müteakip yılda, yani 1545 de diğer bir elçi daha itimatnamesini takdim etmek üzere gelmişti¹⁰⁸.

Portekizlilerin bütün müracaatları Osmanlılar tarafından karşılıksız bırakıldı. Zira, Osmanlılar güney sularında yeni hamleler yapmaya hazırlanıyorlardı. Bu hamleler gayet tabiidir ki, Portekizlilere karşı bir taarruz mahiyetinde olacaktı. Denizlerde cereyan eden bu mücadelede, Osmanlı donanması 1552 de Piri Reis, 1554 de Seydi Ali Reis idaresinde karşı hücumla geçti. Bu devrede mücadele sahnesini Hind denizi teşkil etmiştir. Osmanlılar Hinddeniz'inde hâkimiyet için cereyan eden bu mücadeleyi takiben 1555 de Habeşistan'ın fethine de teşebbüs ettiler. Bu, Osmanlı-Habeş münasebetlerinin önemli bir devresini teşkil eder ki ayrı bir araştırma konusudur.

¹⁰⁶ Daha ziyade Osmanlıların mukaabil bir taarruz ile ticarî menfaatlerinin zarar görmesi endişesi hâkimdi (*Rüstem Paşa tarihi*, yp. 244 a; Prof. Dr. Herbert Melzig, *aynı eser*, 79).

¹⁰⁷ George William Frederick Stripling, *aynı eser*, s. 93; Prof. Dr. Herbert Melzig, *aynı eser*, 79-80.

¹⁰⁸ Prof. Dr. Herbert Melzig, *aynı eser*, 81, 83-84.

¹⁰¹ Bu muharebeye şahid olan Bermudes (*The Portuguese Expedition*, s. 93) türklerin de Gama'yı zaferlerinin nişanesi olarak muhafaza etmek ve hükümdarlarına göndermek istediklerini kaydediyor (E. A. Wallis Budge, *aynı eser*, I, 339).

¹⁰² Bermudes (*The Portuguese Expedition*, 89) bu askerleri de Ahmed'in evlece arzetmiş olduğu vergisi mukabilinde bırakıldığını söylüyor. Bunda biraz mubalâga vardır. Evlece gönderdiği hediye ve altınları vergi olarak kabul ediyor.

¹⁰³ EHE, 78; E. A. Wallis Budge, *aynı eser*, I, 339-340.

¹⁰⁴ E. A. Wallis Budge, *aynı eser*, I, 341.

¹⁰⁵ *Rüstem Paşa tarihi*, 228 a.

KISALTMALAR

- AY** Kutbeddin Mekki, *Berku'l-Yemani fi Fethi'l-Osmani, Ah-baru'l-Yemani* ismile Âli adında bir yazarın yapmış olduğu ilâveli tercüme, Hamidiye ktb. nu. 886.
- EHE** Richard Pankhurst, *An Introduction to the Economic History of Ethiopia, London 1951.*
- JRAS** *Journal of the Royal Asiatic Society.*
- SRL** Fevzi Kurdoğlu, *Selman Reis Lâyhası, Deniz Mecmuası, 47(1934), nu. 336, s. 68-73.*
- T SMA** Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.
- TNT** Henry Kahane, Renée Kahane, Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical terms of Italian and Greek origin, University of Illinois Press, Urbana 1960.*